

УДК 37.018

Федяєва В. Л.

Fedyayeva V. L.

**ДО ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У ДОРОБКУ
ПЕДАГОГІВ-ПРОСВІТНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ**

**THE PROBLEMS OF FAMILY UPBRINGING IN THE
SCIENTIFICAL HERITAGE OF THE PROMINENT EDUCATOR OF THE
SECOND HALF OF THE NINETEENTH CENTURY**

У статті висвітлено і систематизовано погляди видатних діячів освіти і культури другої половини ХІХ століття на основні проблеми сімейного виховання означеного періоду, зокрема, на збереження національної ідентичності та української ментальності в родинному колі, формування у сім'ї національно-свідомого громадянина України, людини з високими духовними ідеалами тощо.

Ключові слова: нація, народ, українська громадськість, сімейне виховання, педагогічний досвід, Батьківщина.

В статтє отражены и систематизированы взгляды выдающихся деятелей образования и культуры второй половины ХІХ века на основные проблемы семейного воспитания обозначенного периода, в частности, на сохранение национальной идентичности и украинской ментальности в кругу семьи, формирование в семье национально сознательного гражданина Украины, человека с высокими духовными идеалами.

Ключевые слова: нация, народ, украинская общественность, семейное воспитание, педагогический опыт, Родина.

This article reviews and systematized prominent figures' of education and culture of the second half of the nineteenth century views on the basic problems of family upbringing. In particular the family's preservation of national identity and the Ukrainian mentality, formation of the national consciousness, people with high spiritual ideals are under analysis in the investigation.

Keywords: nation, people, the Ukrainian community and family education, teaching experience, Motherland.

Науково-об'єктивне вивчення вітчизняного педагогічного досвіду, глибоке розуміння загальних ідей видатних учених минулого з метою їх творчого застосування є характерною ознакою сьогоденного розвитку педагогічної науки, що забезпечує дотримання принципів єдності, системності та наступності.

Звернення уваги багатьох сучасних дослідників Л. Березівської, Н. Побірченко, О. Сухомлинської та інших до розгляду другої половини ХІХ століття, як одного з найвагоміших та найменш досліджених в історії розвитку української педагогічної думки, зумовлене, на нашу думку, обсягом того значного внеску, який був зроблений видатними діячами цього періоду у розвиток вітчизняного культурно-освітнього руху та педагогічної думки [3].

Вивчення наукових праць вищезазначених авторів свідчить, що у досліджуваній період у загальному контексті вимог реформування системи освіти в Україні гостро актуальною була проблема виховання дітей в українській сім'ї, зважаючи на умови тотального приниження національної гідності, самосвідомості та етнопочуттів українського народу.

Тому метою нашого дослідження є висвітлити та систематизувати погляди видатних культурно-освітніх діячів періоду другої половини ХІХ ст. на основні проблеми сімейного виховання: збереження національної ідентичності та української ментальності в родинному колі, формування у сім'ї національно-свідомого громадянина України, людини з високими духовними ідеалами.

Над вирішенням цих завдань працювали такі відомі українські педагогічні та громадські діячі як М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов, В. Антонович, П. Чубинський, І. Франко, Б. Грінченко, О. Кониський,

І. Огієнко тощо, які поглиблено вивчаючи історію розвитку освіти, праці зарубіжних педагогів приходять висновку, що система виховання повинна відповідати загальнолюдським національним цінностям [5; 8].

Демократична українська громадськість саме в цей період все більше схиляється до думки, що становлення особистості з відчуттям власної гідності неможливе без урахування етнічних витоків, звернення до історичних національних цінностей і традицій. Очевидним визнавалось положення про неможливість побудувати загальну, універсальну для всього людства систему виховання, яка б не враховувала національні риси [4].

Більшість громадських діячів того часу вважали, що саме сім'я, батьки є першоосновою формування національної свідомості і самосвідомості у підростаючого покоління українців. У своїх працях виходить з того, що характер спілкування у родині та спосіб її життя є домінуючим у визначенні перших звичок дитини, від яких значною мірою залежатиме її майбутня поведінка і формування життєвих цінностей. Традиції сім'ї формують уявлення про людську гідність, честь, людяність, добросовісність, шляхетність, справедливість; саме сім'я залучає дитину до засвоєння матеріальних і духовних цінностей рідного народу і широкого людського досвіду; сім'я фактично започатковує формування людини-патріота з високими моральними і духовними якостями, розвиває почуття відданості інтересам рідної країни [5].

Так, окремі теоретичні основи сімейного виховання обґрунтував відомий просвітник, громадівець О. Кониський. У своїх працях «О женском образовании» (1862), «Потреба морального виховання» (1888), «Потреба реформи в освіті жіноцтва» (1888), «Потреба історичного знання» (1889) він зауважував, що саме сім'я, батьки є першоосновою формування національної свідомості і самосвідомості у підростаючого покоління українців.

У працях О.Кониського, зокрема, стверджується, що у сімейному вихованні як автономній виховній ланці домінантне місце належить жінці – матері, яка виношує дитину під серцем і дає їй життя, зігріває теплом, ласкою

і відданістю, виховує в ній доброту і розум, плекає чуйність і доброзичливість, милосердя і любов до свого народу.

Велика любов матері, самовідданість і благородство формують її авторитет, а водночас і силу виховного впливу. Мати є першим педагогом; з неї починається процес виховання і замінити її не можна ніким. Без глибокої, щирої, безкорисливої любові матері до своїх дітей не може бути повноцінного сімейного виховання. Мати створює у родинному колі атмосферу любові і дружби і визначає ті спільні духовні інтереси, які й стають базисом формування дитини як повноцінної постаті.

“Характер виховує родина і школа, а в родині – перша вихователька – мати”, – підкреслював О. Кониський. [1, 147].

Така велика роль матері у вихованні національно-свідомої особистості, зумовлює, за О. Кониським, іншу педагогічну проблему: підготовку майбутньої матері до ролі виховательки своїх дітей. Шлях до її розв’язання педагог вбачав в організації вітчизняної жіночої освіти на чіткій українознавчій основі: вивчення рідної мови, літератури, історії, етнографії, здобутків вітчизняної культури.

Щоб достойно виконувати своє призначення, – зауважив О. Кониський, – мати має сповідувати ідеали патріотизму, високих громадських почуттів, любові до рідного народу і його культури. Тому так боляче вразив педагога низький рівень розвитку національної свідомості саме у жінки-матері, особливо у вищих станах, загальний культурний рівень яких набагато вищий, ніж широких народних мас.

"Українська дворянка і багата купчиха тепер чисте лихо на Україні, – зазначав О. Кониський, – щирий ворог всего українського. Тип її самий шкідливий тепер на Україні і ще тим більше, що жінщина консервативна, має великий вплив *на чоловіків і на дітей*. Тільки молодше женске покоління скидає з своїх очей ту полуду та й то не дуже хапається [2, 568].

Отже, батьки, і передусім мати, власним прикладом закладають в душу дитини основи поваги, відданості та любові до Батьківщини. Процес такого

виховання у сім'ї відбувається майже механічно, підсвідомо, і сприймається дитиною як щось належне, адже батьки використовують форми й методи виховання, які встановлювалися й апробовувалися віками, передавалися з покоління в покоління і стали невід'ємною частиною виховного впливу родини.

Джерелом формування почуття патріотизму у сім'ї є любов дитини до батьків, рідної домівки, оскільки саме у сім'ї вона усвідомлює себе невід'ємною частиною певної спільноти і в неї вперше виникають національні почуття.

Окремі положення щодо стану сімейного виховання і його завдань в Україні кінця XIX – початку XX століття були розкриті у працях Б. Грінченка (1863-1910) – освітньо-громадського діяча, просвітника, письменника, педагога [6; с. 437 – 448].

У своїх працях він порушив надзвичайно складну проблему сімейного виховання – виховання мовленнєвої особистості в сім'ї. Рідна мова забезпечує, відзначав Б.Грінченко, формування свідомості дитини, передусім національної. Адже мовна картина світу відбита в нашій свідомості завдяки рідній мові, яку засвоюємо в ранньому дитинстві в сім'ї.

Мову українського народу Б. Грінченко вважав великим культурним надбанням усієї нації, оскільки саме вона є тим дієвим засобом, що допоможе підростаючому поколінню глибше пізнати ментальність рідного народу, його традиції, звичаї, його багату культуру, в яких закладено стійкі орієнтири формування кращих рис національного характеру: працелюбності, милосердя, мужності, вірності слову, любові до рідної землі. Материнська мова, на думку вченого, є душею народу, природним втіленням його найглибших думок, вона інтегрує в собі духовно-моральні цінності, розум і естетичні надбання, бажання і мрії цілої нації, а також з'єднує між собою покоління різних часових вимірів. Рідна мова нерозривно пов'язана із самосвідомістю народу, його внутрішньою життєстверджуючою силою.

Рівень розвитку мови - найдорожчого національного скарбу – відображає рівень духовного й культурного розвитку цілого народу.

Просвітник стверджував: знати, берегти, примножувати знання мови є обов'язком кожного національно свідомого, освіченого, культурного українця.

У праці «На безпросвітньому шляху. Про українські школи» він порушив досить важливе питання навчання в школах дітей рідною мовою, стверджуючи, що навчання в тогочасних школах російською мовою нанесло велику шкоду сімейному вихованню, бо учні постійно чули в школі, що спілкуватися рідною мовою, відповідати на уроках, ставити запитання вчителю «домашньою мовою», «мужицькою мовою» не можна [3, с. 87 – 88]. Внаслідок такого характеру навчання діти з неприязню, з неповагою ставилися до рідної мови і народу, що, у свою чергу, призводило до погіршення стосунків у сім'ї, адже діти з презирством ставилися до своїх батьків, братів, рідних, соромилися свого походження.

У сім'ях у цей період виникають серйозні протиріччя щодо формування морально і духовно розвинених людей, порушується традиція виховання засобами українського народного фольклору, літератури, театру. Б.Грінченко звертає увагу на те, що денаціоналізація школи приводять до багатьох негативних чинників, і зокрема до деморалізації сімейних стосунків. Педагог підкреслював, що рідна мова є основою існування етносу, своєрідний ланцюг, що з'єднує нинішнє покоління з минулим і майбутнім.

Про роль рідної мови в сімейному вихованні дитини висловлювався також І. Огієнко (1882 – 1972) – учений, видатний мовознавець, педагог, просвітник, який у своїх працях «Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний Катехизис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства» (1936р.), приділив особливу увагу рідній мові як засобу розвитку мовної особистості [3, с. 122 – 136]. Він розробив своєрідний кодекс про рідномовні обов'язки громадян, де акцентував увагу на ролі сім'ї в мовному вихованні дитини. Учений

переконаний, що рідна мова – це та найважливіша основа, на якій духовно й культурно розвивається народ. Окремо виділяє І.Огієнко роль сім'ї у мовному вихованні дитини. Наводимо декілька його звернень до батьків:

- - Виховуйте своїх дітей тільки рідною мовою, бо тільки вона принесе їм найбільше духовних цінностей.
- - Пам'ятайте, що діти вважатимуть за рідну мову тільки ту, що панує у вашій родині.
- - Соромлення рідної мови батьками – це дошкільна зрада свого народу та найбільший гріх супроти дітей і своєї нації. Пильнуйте, щоб перша мова вашої дитини була справді рідна – материнська.
- - Дитина, вихована не рідною мовою, ніколи не буде для свого народу національно сильною й морально міцною [3, с. 131].

Відтак, учений трактує значення рідної мови для дитини в багатьох аспектах: соціальному, політичному, духовному, наголошуючи при цьому на винятковій ролі сім'ї, тому фундаменті, на якому відбувається процес становлення й розвитку кожної людини – мовної особистості.

Особливу увагу І. Огієнко приділяє впливу матері на «мовне виховання дітей». Цьому питанню він присвятив окремих два розділи своєї праці: XIV «Батьки й рідна мова», XV «Мати й рідна мова». При цьому він визначає, що мати не тільки передає мову дітям, а й виховує їх засобами рідної мови, формує ставлення до усього рідного [3, с. 131 – 132].

Вчений доводить, що навчити своїх дітей рідної мови - то є прямий обов'язок матері і до 5-ти років цим питанням необхідно приділяти постійну увагу.

І. Огієнко не обійшов своєю увагою проблему мовного виховання у сім'ї, що створилися на основі так званих змішаних шлюбів. Він вважає, що розмовні обов'язки повинні виконувати обидва члени подружжя: «Кожен свідомий член нації мусить добре знати й завжди виконувати обов'язки свого народу» [3, с. 125]. Думка вченого досить прозора: батьки – представники різних етносів повинні навчити своїх дітей своєї рідної мови. Така сім'я, як

правило, двомовна, і хоч часто пріоритет надається якійсь одній мові, діти повинні володіти обома мовами і з повагою ставитися до кожної.

Відтак, можна зробити висновок, що видатні громадсько-просвітницькі діячі другої половини XIX століття чималу увагу приділяли проблемам виховання дітей у сім'ї. Вони доводили, що саме під впливом сім'ї у дитини виникає любов до всього рідного, що має величезний вплив на розвиток її внутрішнього світу, формуючи первинні уявлення про вірність, відданість своєму народові. Велику роль у цьому процесі просвітники відводили рідномовному спілкуванню у родині, стверджуючи, що за допомогою рідної мови дитина пізнає світ, формується як особистість, як громадянин України. Спілкування рідною мовою, починаючи з сім'ї, з дитячого садка на той час було не тільки життєвою необхідністю, а й правом та святим обов'язком кожного українця. Таке розуміння ролі рідної мови залишається актуальним і на сьогодні, виступаючи пріоритетом сучасного процесу виховання і освіти маленьких громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кониський О. Освіта на західно-південній Україні / О. Кониський // Зоря. – 1887. – Рочник VIII. – С. 234 – 236, 259 – 262.
2. Кониський О. Потреба реформи в освіті жіноцтва / О. Кониський // Правда. – 1888. – №1. – С. 25 – 29.
3. Маловідомі першоджерела української педагогіки (II половина XIX – XX ст). : Хрестоматія / Упоряд. Л. Д. Березівська та ін. – К. : Наук. світ, 2003. – 418 с.
4. Персоналії в історії національної педагогіки. 20 видатних українських педагогів / за ред. А. М. Бойко. – Полтава. – 2002. – 452 с.
5. Побірченко Н. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад у II половині XIX – на початку XX століття : У 2 кн.

- /Н. Побірченко. – К. : Науковий світ, Кн. 1 : Київська громада. – 2000. – 308 с.
6. Українська педагогіка в персоналіях : У 2 кн. Кн. 1 : Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – 624 с.
7. Українська педагогіка в персоналіях : У 2 кн. Кн. 2 : Навч. посібник / За ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – 552 с.
8. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С.Сірополко [Підготував Ю. Вільчинський]. – Львів : 2001. – 664 с.